

Historiske
huse
i
HELSINGØR
1973

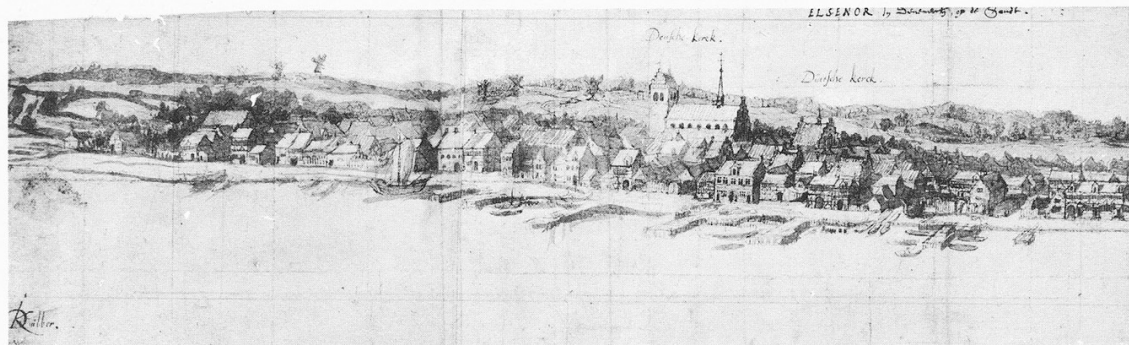
NATIONALMUSEET

Historiske
huse
i HELSINGØR
1973

FORTEGNELSE OVER
BEVARINGSVÆRDIGE ÆLDRE BYGNINGER
I HELSINGØR

NATIONALMUSEET

Prospekt over Helsingør,
udført af Hans Knieper omkring 1582

FORORD

Helsingør har en historie rig på dramatiske begivenheder, men også en historie om dagligt arbejde med rod i byfunktioner, der har været bestemmende for byens karakter, og som derfor må tages i betragtning af enhver, som beskæftiger sig med byens udvikling.

Helsingør har altid været en *færgeby*, ja der har sikkert været færgested i umindelige tider, før der var by. Som færgeby har Helsingør haft en rolle, der kan sammenlignes med den, byer som Nyborg, Korsør og Middelfart har spillet, men Helsingør har i de sidste tre hundrede år tillige indtaget rollen som »grænseby« og tilmed en af de betydeligste i Danmark. I en vis kontakt med funktionen som færgeby står Helsingørs funktion som *slotsby*. Beliggenheden ved det snævre farvand har forudsat militære anlæg. Flynderborg, der blev afløst af Krogen – senere ombygget til Kronborg – vidner om en lang tradition på dette område. Men befæstningen har ikke blot medvirket til at overvåge trafikken *over* strædet og til at sætte det område, hvor Helsingør ligger, under en vis beskyttelse, sådan som vi f. eks. kender det fra Nyborg og Korsør. Befæstningen har i særlig grad haft sin betydning ved at kontrollere trafikken *gennem* strædet, og derved har Helsingør fået sin store internationale betydning. Samtidig med at Erik af Pommern i 1420'erne byggede Krogen, indførte han sundtolden, der medførte, at skibe i stort tal nødvendigvis måtte lægge bi ved Helsingør.

Som garnisonsby og slotsby fik Helsingør en række af de funktioner, som følger med, hvor militæret og hoffet sætter arbejder i gang og giver penge ud, men som *sundtoldens by* blev Helsingør privilegeret frem for alle andre byer. Med sundtolden fulgte aktiviteter, der gjorde det praktisk for fremmede at slå sig ned på stedet, og sundtoldstiden (1429–1857) har da også i særlig grad været med til at præge det gamle Helsingør.

Søfart, handel, håndværk og industri har siden sundtoldens op-hævelse været underkastet nye betingelser, men udviklingen er så vist ikke gået i stå. En god del af det, byen har tabt ved at miste grebet i trafikken gennem sundet, har den vundet ved intensivering af trafikken *over* sundet, ved den industrielle udvikling og ved hele hovedstadsregionens øgede aktivitet i de sidste menneskealdrer.

En by består af andet end huse. Gader, stræder, torve, havne-anlæg, fæstningsværker og mange andre »fællesanlæg« af forskellig art er med til at danne den bebyggelsesmæssige helhed, som sammen med det naturskabte grundlag danner det rent fysiske bybegreb. Men en by er mere. En by er også mennesker, de mennesker, der lever i den, og som kommer til den som handlende eller turister. Alligevel er der grund til at beskæftige sig særligt med de enkelte huse i en gammel by, fordi de er væsentlige grundelementer i den store helhed. De optager hver for sig deres faste plads i helheden, har deres egen historie og egne funktioner. I bebyggelsesmæssig henseende er det dem, der er »individer«, men de har ingen betydning uden de mennesker, der bruger dem. Kan man ikke bruge husene, forsvinder de. Derfor må det brugsmæssige spille en væsentlig rolle for alle, der har med bevaring af gamle huse at gøre. Men de må også erkende, at det brugsmæssige er andet og mere end noget rent »praktisk« eller i – snævrreste forstand – noget økonomisk fordelagtigt. Anlagde man så kortsigtede synspunkter, var Kronborg for længst sløjft. Helsingør ville da have mistet sit slot, som Kalundborg, Nykøbing Falster, Skanderborg, Hørsholm og flere andre byer for længst har mistet deres.

Hvor det drejer sig om store monumentale bygninger, rejst af fremragende kunstnere, har man erkendt, at det brugsmæssige i videste forstand omfatter den »brug«, iagttagere af husene gør, når de besøger dem og glæder sig over, at de er i behold som kunstværker og historiske mindesmærker. At sådanne huse med befolkningens tilslutning kan opretholdes af det offentlige uden at have nogen anden praktisk funktion for nationen som helhed end et privatejet maleri eller en god bog kan have det for det enkelte menneske, er en kendsgerning, der ikke lader sig diskutere. Mange gamle huse har imidlertid en »status« et sted midt imellem det store offentligejede monument og det enkelte menneskes fine, gamle maleri. Mange mennesker har glæde af de værdier, der knytter sig til sådanne huse, men »brugerne« er ikke i overvejende grad besøgende *udefra*. Brugerne er navnlig de mennesker, der har husene som ramme om deres daglige tilværelse, hvad enten de bor og arbejder i et sådant hus, eller det indgår i den bebyggelsesmæssige helhed, der udgør deres daglige miljø. Dette sidste synspunkt har i de senere år fundet stadig større

forståelse og udbredelse, understøttet af krav om, at menneskelige miljøer ikke forringes, men tværtimod forbedres. At disse krav ofte kan imødekommes gennem bevaring og istandsættelse af historisk værdifuld bebyggelse, siger sig selv.

Ingen kan med rimelighed ønske noget gammelt bevaret, blot fordi det f. eks. er hundred år gammelt. Det er det gamle af særlig værdi, som har bevaringsmæssig interesse. Medens man normalt er parat til at kassere, hvad der er gammelt og slidt, ligger det ligefor, at man bevarer og hæger om ting, der har en særlig værdi i historisk og æstetisk henseende.

Med husene forholder det sig imidlertid sådan, at en væsentlig del af deres rent praktiske brugsværdi knytter sig til de rum, de omfatter, og man kan ofte bevare husene i den forstand, at de fortsat målt i kubikmeter stort set rummer, hvad de altid har gjort, men samtidig kan der foretages sådanne forandringer, at det meste af den særlige værdi, de har i historisk og æstetisk henseende, går tabt.

I erkendelse heraf har man for lang tid siden peget på en række huse i Helsingør, som ville miste usigeligt meget, hvis man brød nye butiksruder gennem murene, pillede gamle gavle, portaler og trapper ned, raserede fine rum osv. Selvom man ikke ligefrem nedriver disse huse, vil man kunne gøre ubodelig skade ved at ombygge dem til ukendelighed.

Siden Nationalmuseets »historiske« afdeling (2. afdeling) blev oprettet i 1892, har der været arbejdet med disse problemer, og da Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring var stiftet 1907, gik foreningens sekretær og en af museets specialister i gang med at udfærdige en »Generalfortegnelse over bygninger i Helsingør af historisk og kunstnerisk værdi«.

Fortegnelsen blev trykt i foreningens årsskrift for 1910 og kom – da loven om bygningsfredning blev vedtaget i 1918 – til at danne grundlag for den del af den første »Fortegnelse over fredede bygninger«, som vedrørte Helsingør.

Med loven fulgte offentlige forpligtelser af økonomisk art, og det var derfor kun et begrænset antal huse, der dengang blev sat på listen, men siden er den blevet udvidet, og med nye love – bl. a. saneringsloven af 1959 – blev der åbnet adgang til i endnu højere grad end hidtil at yde offentlig hjælp til bevaring og istandsættelse af værdifulde gamle huse.

Derfor har der i en årrække været behov for en ajourført liste, men hverken Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring eller Nationalmuseets 2. afdeling har haft midler til at udføre et sådant arbejde, og det er alene kommet i stand takket være tilskud af arbejdskraft og penge udefra. Et hold studenter har gennemgået det store arkivstof og sammen med museets embedsmænd udarbejdet den her foreliggende fortegnelse, hvortil udgifterne er afholdt dels af statslige midler, ydet gennem Det særlige Bygningssyn, og dels af lokale penge, bevilget af Helsingør kommune.

Hele det gamle byområde – herunder Lappen nord for Marienlyst Have – har været inddraget i undersøgelsen, og alle ældre huse af værdi er registreret, idet det dog må indskydes, at alle disse huse ikke i dag fremtræder på en sådan måde, at deres værdi som historiske mindesmærker er indlysende. De enkelte bygningers historie er blevet skrevet i korte træk, og det er oplyst, hvem der har ejet dem, og hvor der kan findes mere om dem i litteraturen. De arkivudskrifter, hvorpå teksterne bygger, findes nu i Nationalmuseets historisk-topografiske arkiv.

Kronborg og Marienlyst er så indgående behandlet andetsteds, at det ikke er fundet rimeligt at drage disse betydningsfulde slotte ind i arbejdet. Heller ikke kirkerne er der gjort noget ved, idet disse i 1964 er blevet publiceret af Nationalmuseet i værket »Danmarks Kirker«. Klosterkirken har dog fået en kort omtale i forbindelse med registreringen af Karmelitterklostret, som er taget med, uagtet der ikke i denne bog har været plads til en mere indgående omtale, som imidlertid – se litteraturhenvisningen – ikke savnes andetsteds.

Banegården fra 1889–91 ligger på opfyldt grund uden for det egentlige gamle byområde og er ikke omtalt i fortegnelsen; heller ikke de mindre, gamle bebyggelser i Snekkersten, Espergærde, Hellebæk og Hornbæk, der nu alle hører til Helsingør kommune, er gjort til genstand for behandling, men det må anføres, at det i høj grad er ønskeligt at få disse bebyggelser registreret i forbindelse med tilrettelæggelsen af den bebyggelsesmæssige udvikling uden for det gamle købstadsområde.

Det er i første række de almindelige gadehuse, interessen har været samlet om, disse gadehuse, som på så afgørende måde er med til at bestemme byens karakter, og for at de ikke i teksten skal optræde helt isolerede, er der for hver gade givet en kort historisk indledning med forsøg på en karakteristik.

De enkelte huse er ikke undersøgt »til bunds«. Det ville have forudsat et umådeligt bygningsarkæologisk arbejde med dybtgående indgreb i de gamle huse. Om noget sådant har der ikke været tale, og det er derfor alene helt udvendige iagttagelser kombineret med skriftlige kilders vidnesbyrd, der ligger til grund for de meddelte historiske skildringer. Imellem de benyttede kilder er indberetninger og fotografier fra gammel tid med iagttagelser gjort under ombygninger. Også under bogens udarbejdelse har der været anledning til at gøre forskellige iagttagelser af bygningshistorisk art, og det må ventes, at der i fremtiden vil blive mulighed for at få endnu mere at vide, hver gang håndværkere tager fat på et hus. Alene af den grund skal det fremhæves, at nærværende bog ingenlunde må betragtes som en endelig afsluttet redegørelse.

Resens Atlas, udført omkring 1660

På den anden side skulle det være opnået at få så meget samlet, som det på de givne betingelser har været muligt at registrere, således at man i dag ikke står helt uden viden om noget gammelt gadehus af betydning i Helsingørs bymidte.

Prospekter og kort fra ældre tider viser med al ønskelig tydelighed, at Helsingørs næsten »regulære« gadenet er af gammel dato. Ingen gade er fuldstændig lige, men de tenderer næsten alle imod at være det, og de krydser hinanden i rette vinkler, så helheden stort set kan siges at være bygget over en »skakbrætplan«, der viser sig at gå tilbage til middelalderen og rimeligvis skriver sig fra Erik af Pommerns dage. Hvordan byens plan så ud tidligere, ved vi ikke. I de sidste århundreder har der – uden at »systemet« for så vidt er opgivet – fundet en særegen udbygning sted ud mod Øresund. Strandgade var engang, hvad navnet siger, en gade langs stranden, kun bebygget på den ene side. Nu er den kantet af karreer til begge sider, og kun den østligste ende har en fri side ud mod vandet – hvilket den for øvrigt ikke havde for en menneskealder siden. Den nuværende plads foran Strandgades østligste huse er udlagt efter rydning af en brandskadedt karré på dette sted. Og Strandgades østligste hus har ikke altid afsluttet rækken. Det gjorde Øresunds Toldkammer, en fin lille bygning af Laurids Thura. Da den blev nedrevet, opstod trekantpladsen, som Stengade munder ud i. Af andre pladser skal Akseltorvet nævnes. Heller ikke det er af gammel dato. I ældre tid var Helsingørs oplandshandel temmelig begrænset, og byen havde ikke som så mange andre danske købstæder et stort torv. De væsentligste åbninger i skakbrætplanens bebyggelse fandtes i tilknytning til kirkerne.

Alligevel er bebyggelsens nuværende tæt sluttede karakter ikke af meget høj alder. Hvordan forholdene var i den ældre middelalder, ved vi ganske vist ikke, men da Erik af Pommern satte ind, var det ganske enkelt opgaven at få byen bebygget, så der har næppe været meget på stedet, da han kom til, selv om der i Olai-kirken er rester af en bygning, som er flere hundrede år ældre. Erik af Pommern grundlagde klostre – bl. a. det endnu stående Karmelitterkloster – og gav skattefrihed til dem, der byggede huse – 5 år, hvis man byggede træhus, og 10 år, når der rejstes stenhuse. Hvor meget, man har nået, før den store stilstandsperiode – tiden efter Svenskekrigen omkring 1660 – indtraf, er ikke let at sige, men der har nok været omkring 700 gårde og huse, hvoraf mange har været små, og det ser ud til, at de fleste karreer har været åbne med store grønne arealer, medens nogle – langs Stengade – sikkert tidligt har været temmelig tæt bebygget. I 1717 opgøres det, at 76 huse er ubeboede, medens 226 ejendomme er forfaldne eller ligefrem øde. Det er derfor nok rigtigt, når det er antaget, at Helsingør i begyndelsen af det 18. århundrede havde en temmelig »løs« gadebebyggelse, og at man først i slutningen af århundredet for alvor begyndte at få den faste, sammenhængende gadebebyggelse, som siden har været karakteristisk for byen. I 1789 opgives antallet af ejendomme til 578, og af dem er 146 store, anselige gårde. Bykernen er siden blevet tættere bebygget og mere »indelukket«, dels ved jernbaneanlægget, og dels ved industrialisering af området mellem byen og Kronborg.

Om de træhuse, der er rejst i Erik af Pommerns tid, ved vi intet, men når der i et dokument fra 1843 omtales en »bulstue«, aner vi en bebyggelse, som har omfattet bulhuse helt opført af træ. Alle sådanne træhuse er imidlertid forsvundet, men det stenhusebyggeri, kongen iværksatte, har været mere bastant, og der er næppe tvivl om, at ikke blot de kirkelige, men også de ældste verdslige huse i sig har noget, der går tilbage til begyndelsen af det 15. århundrede. Givet er det i alle tilfælde, at en lang række stenhuse er middelalderlige, selv om vi ikke præcist kan sige, hvor gamle de er. Det ældste årstal (1517) læses på »Oxernes gård«, Stengade 66, men huset er rimeligvis ældre. Helsingør er bemærkelsesværdig rig på stenhuse ikke blot fra middelalderen, men også fra det efterfølgende århundrede, hvor den nederlandsk prægede byggeaktivitet på Kronborg sætter sig spor i det, der sker i byen. Strandgade 55 og Stengade 76 er hovedværker i vore gamle købstæders bygningskunst.

Fra det første århundrede efter reformationen har vi tillige i Helsingør en bemærkelsesværdig række fine bindingsværkshuse, der tillader os at følge denne byggeskik gennem hele dens blomstringsperiode.

Kort over Helsingør 1845

Slutningen af 1660-årene er i Helsingør – som i næsten alle vore købstæder – en stilstands- og tilbagegangstid, og Helsingør blev ganske særlig hårdt ramt, også i begyndelsen af det 18. århundrede, da krige og pest forbitrede livet i byen. Men noget hen i det 18. århundrede sætter en rig udvikling ind, og vi får et byggeri med fine prøver på næsten alt det, der rører sig i dansk arkitektur fra Christian den 6.s tid og århundredet ud. Ja, ikke blot i dansk arkitektur; det svenske konsulat (Stengade 46) er tegnet af en svensk hofarkitekt og står som en forpost for gustaviansk arkitektur. At fremmede handelsmænd – navnlig englændere – også har været med til at præge byen er sikkert nok, men det har vist først og fremmest givet sig til kende i husenes indre.

Krigen med England i begyndelsen af forrige århundrede, og alt hvad dermed fulgte, gav byen et knæk, som ikke helt var overvundet, da øresundstolden ophævedes 1857, og byen dermed mistede sin særlige forbindelse med den store internationale handel. Byggeriet fik en hjemlig karakter uden ekstravagance og uden fremmede accenter. Men det er måske netop det enkle byggeri, som vi også har mange eksempler på fra den foregående

tid, der i dag tiltrækker sig vor særlige opmærksomhed, fordi det elementære i husenes funktion som ramme om dagligt liv træder så klart frem, ukompliceret og ukunstlet. Det er disse huse, som i deres brogede mangfoldighed – i rækker og helheden omkring gader og gårde – danner det bebyggelsesmæssige »grundstof« i byen. I de senere år er vi blevet mere og mere overbevist om, at der i disse traditionsbundne huse er nedfældet værdier, som nemt kan ryddes af vejen, men vanskeligt erstattes. Og vi er blevet opmærksomme på, at de er ganske ømtålelige i deres simpelhed. De lader sig ofte ændre uden skade, mange af dem er resultatet af ombygninger, men de kan også ved små uforsigtige forandringer lide ganske overordentlig meget. Tilmed kan de gennem forbedringer, der udføres i den bedste »bevarende« hensigt, blive ramt på ømtålelige punkter. Små forandringer af døre eller vinduer kan f. eks. være aldeles ødelæggende.

Det er ikke hensigten i denne bog at pege på alle de enkeltheder, som må behandles særlig varsomt, eller at fremsætte forslag til istandsættelser m. v. Det er ikke en »bevaringsplan«, som fremlægges, men en registrant over huse, der er værd at bevare. Om det – i alle tilfælde – kan lade sig gøre at sikre dem ud i fremtiden, er der ikke taget stilling til. Helsingørs gamle bykerne må nødvendigvis underkastes en gennemgribende istandsættelse i de år, vi går ind i, hvis området skal kunne tilfredsstille nutidens krav. Helsingør kommune har allerede truffet vidtgående foranstaltninger med henblik herpå og givet offentligheden oplysning om arbejdet, jfr. litteraturlisten side 226. Det har været hovedtanken med denne bog at få en samlet oversigt over det historiske materiale, som må være for hånden, når de enkelte kareer og huse istandsættes.

Februar 1973.

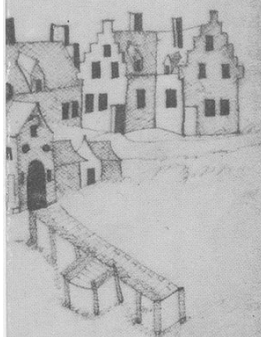
NATIONALMUSEETS 2. AFDELING.

ILLUSTRATION PÅ OMSLAGET

Jacobus Willers prospekt over Helsingør er hentet fra en samling kort og tegninger, der blev udgivet i England omkring 1670. Samlingen, kaldet »The Darmouth Collection«, antages at have været i Karl II's (1660–1685) eje, før Baron Darmouth erhvervede den. Baron Darmouth, der var en af kongens betroede officerer, knyttede en del udenlandske ingeniører og kunstnere til sig med henblik på udfærdigelse af planer over befæstningsværker, herunder befæstede byer. Blandt disse medarbejdere var Jacob Willer, der antages at have været dansker. Det er ikke meget, vi ved om Jacob Willer, men hans færden kan glimtvis følges i Tyskland, Tyrkiet og England. I »The Darmouth Collection« fandtes, foruden penne-tegningen på gedekind (pergament) over Helsingør, en stor plan over befæstningsværker signeret og dateret »Jacobus Willer von Copenhagen, invent. et fecit gemacht zu Constantinopel, 1665«. Endvidere tilskrives Jacob Willer i samme samling seks meget fine farvelagte tegninger over forskellige befæstningsanlæg, hvoraf kun et enkelt er signeret. Jacob Willers virke i Tyskland kendes fra hans arbejde i 1647 for grev Ferdinand Verdenberg på slottet Grafenegg.

Prospektet røber et ret indgående kendskab til byen og må antages at være resultatet af personlige iagttagelser. I bymuren har Jacob Willer korrekt gengivet de tre byporte ud for Sophie Brahesgade (til højre), Brostræde og Hovedvagtstræde og de fremskudte bastioner, der skulle forstærke bevogtningen af indgangene til byen. Porten i palisadeværket i prospektets venstre halvdel må være Svingelporten, hvor »Strandvejen« føres ind til Stengade og Anna Queensstræde. Ud over kirkerne – først og fremmest Sankt Olai kirke med det høje spir og den karakteristiske tagrytter samt Mariekirken og klosteret – er det vanskeligt at identificere de enkelte bygninger på prospektet. Det er imidlertid nærliggende at antage, at den høje bygning ud for Sankt Olai kirkes skib er Helsingørs andet rådhus, opført efter at det første rådhus var nedbrændt i 1561.

Prospektet over Helsingør, der her er gengivet i hel størrelse, blev sammen med en tegning af Kronborg, ligeledes udført af Jacob Willer, i 1963 erhvervet af Nationalmuseet på Sotheby's auktion i London.

Asinger

obis. Willet. de. Et.

